

Ż Y C I E N A U K O W E

Sprawozdanie z konferencji naukowej: „Dla nas świętością jest Kraj i Naród! Żołnierze Konspiracyjnego Wojska Polskiego w walce z reżimem komunistycznym”, Piotrków Trybunalski 25 XI 2010 r.

25 XI 2010 r. w Muzeum–Zamku Królewskim w Piotrkowie Trybunalskim odbyła się konferencja naukowa pt.: „Dla nas świętością jest Kraj i Naród! Żołnierze Konspiracyjnego Wojska Polskiego w walce z reżimem komunistycznym”. Sesja została zorganizowana przez Instytut Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach Filia w Piotrkowie Tryb., Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Łodzi oraz Muzeum–Zamek Królewski w Piotrkowie Tryb.

Konferencję otworzył dr Dariusz Rogut, witając licznie zgromadzonych gości, a słowo wstępne wygłosili m.in. Marek Druzka — dyrektor łódzkiego Oddziału IPN, kpt. Ryszard Zielonka — przewodniczący Zarządu Głównego Byłych Żołnierzy KWP. W imieniu prezesa Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej list do uczestników odczytał mjr inż. Jerzy M. Kacperczyk — przewodniczący Głównej Komisji Rewizyjnej SZŻAK. Głos zabrał także prezes ZG Stowarzyszenia Przyjaciół Armii Krajowej Józef Wiesław Cubała (Gdańsk).

Pierwszą część konferencji poprowadził dr hab. Marek Dutkiewicz (dyrektor IH). Merytoryczną część konferencji wykładem otworzył dr D. Rogut. W referacie nt. „Poakowskie podziemie niepodległościowe (1945–1947)” przedstawił sytuację na ziemiach polskich w 1944 r. oraz rolę wojska NKWD, przede wszystkim 64. Dywizji Zbiorczej NKWD, w walce z oddziałami polskiego podziemia niepodległościowego. Podkreślił reakcję społeczeństwa na represje komunistyczne, kształtowanie się „władzy ludowej” oraz rozbudowę reżymowego aparatu terroru. Omówił także losy organizacji niepodległościowych, które powstały po rozwiązaniu szeregów Armii Krajowej: „NIE”, Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj oraz Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”. Zwrócił uwagę na działania lokalnych struktur: Armii Krajowej Obywatelskiej, Ruchu Oporu Armii Krajowej, Wielkopolskiej Samodzielnej Grupy Ochotniczej „Warta”, Eksterytorialnego Wileńskiego Ośrodek Mobilizacyjnego AK, a na terenie łódzkiego oddziałów ppor. Stanisława Karlińskiego „Burzy” oraz ppor. Aleksandra Arkuszyńskiego „Maja”¹.

¹ Ze względu na ograniczony charakter wystąpienia Autor pominął walki struktur Narodowego Zjednoczenia Wojskowego oraz Narodowych Sił Zbrojnych.

Drugi referent dr Tomasz Toborek przedstawił referat nt. „Stanisław Sojczyński «Warszyc» — dowódca Konspiracyjnego Wojska Polskiego”. W wystąpieniu w 100. rocznicę urodzin Stanisława Sojczyńskiego „Warszyc” przedstawił losy legendarnego dowódcy KWP. W zaprezentowanym życiorysie S. Sojczyńskiego (1910–1947), zwrócił uwagę na jego chłopskie pochodzenie oraz pedagogiczne wykształcenie. Podkreślił jego zmagania podczas II wojny światowej. Główna część wystąpienia dotyczyła jednakże okresu po 1945 r. kiedy to „Warszyc” rozpoczął organizowanie struktur konspiracyjnych. Zwrócił uwagę na najważniejsze akcje KWP kierowane przez „Warszycą”, m.in. na akcję na więzienie w Radomsku, oraz silną aktywność propagandową w terenie. Na zakończenie referatu prelegent podkreślił tragiczne losy S. Sojczyńskiego, jego proces sądowy, wyrok oraz nieznaną miejsce pochówku.

Mgr Marek Kameduła zaprezentował referat dotyczący Andrzeja Sikorskiego „Jędrusia”, żołnierza Oddziału Partyzanckiego Służby Ochrony Społeczeństwa krypt. „Jastrzębie”/„Oświęcim”, szeregowego członka KWP. Przedstawił jego życiorys, udział w „Szarych Szeregach” oraz pobyt w 74 pułku piechoty AK kpt. Mieczysława Tarchalskiego „Marcina”. Omówił udział „Jędrusia” w ważniejszych akcjach KWP m.in. w Praszce, Pajęcznie oraz na odcinku kolejowym Janinów–Pątnów. Zwrócił uwagę także na awans A. Sikorskiego na sierżanta, jego działalność w oddziale „Babinicza”, akcje rekwizycyjne, walkę z UB podczas udanej ucieczki z oblawy 30 I 1947 r. we wsi Wapiennik. Po rozwiązaniu oddziału „Jędrus” 17 III 1947 r. ujawnił się przed komisją amnestyjną i wyjechał na tzw. ziemie odzyskane.

Następnie głos zabrała Aleksandra Leśna, prezentując losy sierżanta Jana Małolepszego ps. „Murat”. W zarysie przedstawiła jego dzieciństwo, pracę zawodową i okres działalności wojskowej podczas II wojny światowej. Podkreśliła przebieg walki zbrojnej „Murata” w KWP, którego historia rozpoczęła się od przystąpienia do oddziału „Turbina” ppor. A. Pabianiaka ps. „Błyskawica”. Prelegentka zwróciła także uwagę na konflikt „Murata” ze swym dowódcą, podział oddziału, utworzenie i objęcie dowództwa w Oddziałach Leśnych KWP Teren 731 przez „Murata”. W procesie sądowym zarzucano mu morderstwa na 9 członkach ORMÓ, 12 funkcjonariuszach MO, 6 funkcjonariuszach UB, 3 członkach SL, 6 członkach PPR, 4 urzędnikach i członkach innej organizacji oraz wiele brutalnych pobić i napadów. „Murat” został skazany na karę śmierci, ale podczas pobytu w areszcie okrutnie go bito i torturowano. Maltretowany i poniżany zmarł w czasie wielogodzinnych „przesłuchań” w nocy z 10 na 11 III 1949 r., a miejsce jego pochówku do dziś nie jest znane.

Drugą część obrad poprowadził Marek Drużka — dyrektor oddziału IPN w Łodzi. Jako pierwsza zabrała głos Milena Bykowska. W swoim wystąpieniu zaprezentowała postać jednego z lokalnych dowódców KWP — Ludwika Danielaka „Bojara”, „Lotnego”, „Szatana”. Był on dowódcą oddziału o krypt. „Trybuna”, działającego w ramach III Komendy KWP na terenie powiatu piotrkowskiego i łaskiego. Prelegentka zwróciła uwagę na okoliczności przystąpienia L. Danielaka do oddziału Kazimierza Grzybowskiego „Zapalnika”. Podkreśliła jego aktywność i radykalizm w działaniu, próbę wyjścia z konspiracji podczas amnestii w 1947 r. oraz szybki do niej powrót. Zreferowała podporządkowanie się oddziałowi „Murata”, jego późniejsze osamotnienie w działalności konspiracyjnej, aresztowanie w 1954 r. Zachowanie L. Danielaka podczas śledztwa i procesu może budzić szacunek, a wielogodzinne przesłuchania nie złamały żołnierza. Po 9-miesięcznym śledztwie, 11 XI 1955 r. dowódca „Trybuny” został skazany na karę śmierci, a wyrok wykonano 5 VIII 1955 r. w Łodzi.

Mgr Rafał Janusz Bajer zaprezentował losy jednego z ostatnich partyzantów KWP — Józefa Ślęzaka ps. „Mucha”. Referent, po przedstawieniu życiorysu J. Ślęzaka, szczegółowo omówił jego działalność w KWP. Podkreślił przyczyny jego dezercji w 1946 r. z LWP, a także awans w KWP na stopień sierżanta, objęcie dowództwa nad oddziałem „Wawel”, walkę

o przetrwanie w małych grupkach i radykalizację form walki z reżimem. Zwrócił uwagę na nieudaną próbę ucieczki wiosną 1954 r. na Zachód, aresztowanie przez UB, proces oraz trzykrotną karę śmierci, wykonaną 26 VIII 1955 r. Referent podkreślił także działalność informatorów UB w rozpracowaniu miejsca ukrywania się „Muchy”, szereg kombinacji operacyjnych UB, nieznanne losy pochówku partyzanta oraz jego proces rehabilitacyjny w 1991 r.

W referacie pt.: „Propagandowy obraz Konspiracyjnego Wojska Polskiego w komunistycznej prasie reżymowej” mgr Paweł Wąs przedstawił stosunek lokalnej „władzy ludowej” do podziemia niepodległościowego. Skoncentrował się na omówieniu wybranych artykułów prasowych m.in. w „Głosie Robotniczym”, „Dzienniku Łódzkim”, „Głosie Ludu” oraz „Życiu Częstochowy”. W zamieszczanych tam licznych doniesieniach medialnych, oddziały KWP nazywane były bandami reakcyjnymi, a ich członkowie bandytami, pospolitymi kryminalistami, a nawet faszystami. Najwięcej artykułów w prasie komunistycznej dotyczyło procesów dowódców KWP, a ich tytuły brzmiały: „Krwawy zbir Murat–Małolepszy i jego trzech wspólnicy w sutannach”, „Murat i trzech księża — duchowi protektorzy terrorystów”. Referent omówił także cykl artykułów szkalujących KWP, składający się z 25 odcinków, które zamieszczano w 1957 r. w „Głosie Robotniczym”. Ich autorem był Zbigniew Nienacki posługujący się pseudonimem Ewa Połaniecka.

Po wystąpieniach odbyła się dyskusja z udziałem referentów i zaproszonych gości, w tym byłych członków KWP. Podkreślono w niej m.in. dalszą potrzebę badania zawiłych losów żołnierzy KWP, odkłamywania powojennej rzeczywistości oraz przekazywania rzetelnej wiedzy historycznej o II konspiracji niepodległościowej.

Marek Kameduła
Bełchatów

Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji „Międzycywilizacyjny dialog w świecie słowiańskim w XX i XXI wieku. Historia — Religia — Kultura — Polityka”, odbytej w Krakowie w dniach 21–22 IX 2011 r.

W dniach 21–22 IX 2011 r. odbywała się w Krakowie międzynarodowa konferencja naukowa zatytułowana: „Międzycywilizacyjny dialog w świecie słowiańskim w XX i XXI wieku. Historia — Religia — Kultura — Polityka”. Spotkanie zostało zorganizowane przez Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego (Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych). Stroną organizacyjną zajmowała się Katedra Historii Współczesnej kierowana przez prof. dr hab. Irenę Stawowy–Kawkę. Po powitaniu gości przez prof. dr hab. Irenę Stawowy–Kawkę, obrady otworzył prof. dr hab. Bogdan Szlachta, Dziekan Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych.

Konferencja została zorganizowana w ramach prac Komisji Dziejów Najnowszych Słowian przy Międzynarodowym Komitecie Sławistycznym. Obrady toczyły się więc w języku polskim i językach ojczystych przybyłych gości. Przedmiotem obrad były relacje między narodami zamieszkującymi Europę Środkowo–Wschodnią i Południowo–Wschodnią, konflikty między nimi i różne modele ich współistnienia. Szczególną uwagę zwracano na stosunki narodów słowiańskich i niesłowiańskich zamieszkujących ten region Europy. Konferencja miała interdyscyplinarny charakter, obejmując perspektywę historyczną, społeczną, kulturową i politologiczną.

W trakcie konferencji zostały wygłoszone następujące referaty:

1. Prof. dr hab. Włodzimierz Mokry (Kraków), „Kulturowe, religijne i polityczne konsekwencje różnego rozumienia idei św. Cyryla i Metodego wśród Polaków, Ukraińców i Rosjan XIX i XX wieku”;
2. Dr Michał Wawrzonek (Kraków), „Relacje pomiędzy państwem ukraińskim a Cerkwią prawosławną, jako element kultury politycznej na Ukrainie”;
3. Prof. Jan Rychlik (Praga), „Czeskie mity historyczne i mity o sąsiadach Czechów”;
4. Dr Lilla Moroz–Grzelak (Warszawa), „Granice i pamięć jako kategorie południowo-słowiańskiej rzeczywistości”;
5. Dr hab. Ewa Bujwid–Kurek, prof. UJ (Kraków), „Legitymizacja wolności wyznania w Republice Serbii”;
6. Dr hab. Joachim Diec (Kraków), „Dialog słowiańsko–kaukaski i słowiańsko–azjatycki w wydaniu rosyjskim. Rzeczywistość i perspektywy”;
7. Prof. dr hab. Todor Čepreganov (Skopje), „Slovenstvoto–obedinuvački element vo vto-ra svetska vojna vo Soedinenite Amerikanski Državi”;

8. Prof. Gienadij Matwiejew (Moskwa), „Strategia i taktyka delegacji radzieckiej na konferencji pokojowej w Rydze 1920–1921”;
9. Prof. Katerina Todoroska (Skopje), „Albansko–makedonska sorabotka 1878–1917”;
10. Dr hab. Tadeusz Czekalski (Kraków), „Rosyjska obecność w Albanii w I połowie XX wieku”;
11. Prof. dr hab. Irena Stawowy–Kawka (Kraków), „Polityka «braterstwa i jedności» wobec mniejszości albańskiej w Ludowej Republice Macedonii (1945–1963)”;
12. Prof. Damir Agičić (Zagrzeb), Jak się rozpadło «braterstwo i jedność» narodów jugosłowiańskich, na przykładzie relacji chorwacko–serbskich;
13. Dr hab. Mirosław Dymarski (Wrocław), „Polityczne i kulturowe relacje czarnogórsko–albańskie w XX i XXI wieku”;
14. Dr Mirella Korzeniewska–Wiszniewska (Kraków), „Charakter współczesnych relacji serbsko–rosyjskich”;
15. Mgr Zoran Vučković (Kraków), „Społeczeństwo serbskie wobec wymagań Unii Europejskiej”;
16. Prof. Iskra Baewa (Sofia), „Civilisational aspects of the succsses and failures of the cooperation between slavica nationalist countries in the COMECON a 1949–1991” (wygłoszony w języku bułgarskim);
17. Dr hab. Andrzej Essen, prof. UP (Kraków), „«Konsekwentni nieprzyjaciele». Węgierska elita władzy w opinii czechosłowackich sfer rządowych w okresie międzywojennym”;
18. Dr Krzysztof Nowak (Katowice), „Cierpkie pobratymstwo. Stosunki polsko–czechosłowackie w opiniach dyplomacji PRL”;
19. Dr hab. Artur Patek (Kraków), „Bułgaria i nielegalna imigracja żydowska do Palestyny w przededniu i w okresie drugiej wojny światowej”;
20. Dr hab. Piotr Żurek (Bielsko–Biała), „Porozumienie Pavelić–Stojadinović (1954). Chorwacko–serbski dialog czy hipokryzja”;
21. Dr Rafał Woźnica (Kraków), „Federacja Rosyjska w polityce zagranicznej Turcji po 2002 roku”;
22. Dr Rafał Kęsek (Kraków), „Słowianie i Tatarzy krymscy. Przemiany społeczno–polityczne w Autonomicznej Republice Krymu w XXI wieku”;
23. Mgr Magdalena Najbar–Agičić (Zagrzeb), „Historiografia jugosłowiańska czy jugosłowiańskie historiografie? Przykład serbski i chorwacki”;
24. Mgr Wojciech Wojtasiewicz (Kraków), „Wkład Polaków w rozwój Gruzji w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku”.

Obrady rozpoczęły się od rozważań poświęconych religii i kulturze. W tej części konferencji podjęto tematy związane z pamięcią historyczną, postrzeganiem narodowej tożsamości, kształtowaniem stosunku do własnego państwa i narodu, a także poczucia odrębności wobec państw i narodów sąsiednich. Prof. dr hab. Włodzimierz Mokry przedstawił zagadnienie odmiennego stosunku Polaków, Ukraińców i Rosjan do misji Cyryla i Metodego. Wskazał, że korzenie tych odmienności sięgają zmian znaczeniowych, jakim ulegała gładolica. Doprowadziły one do utożsamienia nazwy „Słowianie” z nazwą „Ruś”. W XIX w. zjawisko to wykorzystali teoretycy rosyjskiego panslawizmu, identyfikując „naród słowiański” z „narodem ruskim”. W efekcie idei panslawizmu nie zaakceptowali Polacy, a Rosjanie ulegli pokusie, by Ukraińców i Białorusinów nie traktować jako odrębnych narodów. Wszelkie przejawy ukraińskiego odrodzenia narodowego, budowane w nawiązaniu do misji Cyryla i Metodego, były w Rosji tłumione. Politykę tę kontynuowały radzieckie władze na Ukrainie, czego symbolicznym wyrazem było zburzenie pomnika świętych Cyryla i Metodego w Kijowie.

Stosunek narodów byłej Jugosławii do ich federacyjnego państwa i zamieszkujących go narodów przedstawiła dr Lilla Moroz–Grzelak w świetle współczesnej literatury tworzonych przez pisarzy wywodzących się z byłej Jugosławii: Momo Kapora, Dževada Karahasana, Gorana Stefanowskiego.

Temat mitów i ich wpływu na postrzeganie własnej przeszłości i stosunku do sąsiadów podjął prof. Jan Rychlik. Przedstawił interesującą krytykę czeskich mitów, odnosząc je do rzeczywistości historycznej. Przedmiotem rozważań była m.in. bitwa pod Białą Górą i jej następstwa, status prawno–polityczny Czech w monarchii austriackiej i austro–węgierskiej, a także stosunek Czechów do Niemców. Jan Rychlik wskazał na tendencje do mitologizowania czeskich dziejów w okresie odrodzenia narodowego w XIX w. Natomiast problem postrzegania Słowaków przez czeskie elity został postawiony w trakcie dyskusji przez dra Krzysztofa Nowaka. Pytanie na ten temat skłoniło prof. Jana Rychlika do stwierdzenia, że zainteresowanie Słowakami i znajomość słowackich problemów były niewielkie w Czechach do wybuchu pierwszej wojny światowej.

W tej części konferencji zostały także podjęte kwestie wyznaniowe oraz ich kulturowe i polityczne uwarunkowania. Jako przykład posłużyły stosunki wyznaniowe na Ukrainie i w Serbii. Dr hab. Ewa Bujwid–Kurek przedstawiła normatywne podstawy wolności wyznania i tolerancji wyznaniowej w Serbii. Analizie poddała konstytucję Serbii i Ustawę o Cerkwiach i innych związkach wyznaniowych z 2006 r. Wyodrębniła trzy podstawowe zasady, które ustawodawca przyjął za podstawę legitymizacji wolności wyznania, rozumianej jako jej umocowanie prawne: neutralność światopoglądową państwa, tolerancję, równe traktowanie związków religijnych. Zasady wypracowane z udziałem wszystkich związków wyznaniowych w Serbii zapewniły solidne podstawy pod wolność wyznania w tym kraju.

Dr Michał Wawrzonek przedstawił zupełnie inny model traktowania związków religijnych na Ukrainie. W swym referacie starał się wykazać, że religia stanowi element ukraińskiej kultury politycznej. Duchowni przy powszechnej aprobacie startują w wyborach samorządowych, udzielają także wyraźnego poparcia wybranym politykom w wyborach parlamentarnych i prezydenckich. Jako przykład podał wybory prezydenckie w 2004 r. i poparcie duchowieństwa dla Wiktora Janukowycza i Wiktora Juszczenki. Szczególną uwagę dr Michał Wawrzonek poświęcił idei „ruskiego miru”, lansowanego w Rosji jako wspólny wzorzec moralności i światopoglądu właściwego Rosji, Białorusi i Ukrainie. Przedstawił także obszernie dyskusję, jaką idea wspólnej prawosławnej przestrzeni cywilizacyjnej wywołuje na Ukrainie.

Część obrad poświęcona historii i polityce była zdecydowanie obszerniejsza. W centrum uwagi badaczy znalazła się Rosja i jej polityka wobec narodów Europy Środkowej oraz Azji, Czechosłowacja i jej stosunki z sąsiadami, a także relacje międzyetniczne na Bałkanach, w tym szczególnie na terenie byłej Jugosławii.

Dzieje rosyjskiej myśli politycznej dotyczącej współpracy Rosji z narodami Azji przedstawił dr hab. Joachim Diec. Nawiązał do dziewiętnasto i dwudziestowiecznych koncepcji (niezmiennie mających antyzachodnie podłoże) uzasadniających współpracę Rosji z islamskimi i konfucjańskimi krajami Azji. Wskazał jednocześnie na przepaść, jaka dzieli rosyjskich teoretyków i entuzjastów współpracy z narodami Azji od przeciętnych Rosjan nastawionych nieufnie lub wręcz wrogo do przybyszów z regionu Kaukazu, czy z Azji Środkowej. To właśnie tzw. „zwykli Rosjanie” dokonują obecnie negatywnej weryfikacji rosyjskiego euroazjatyzmu.

Do stosunków polsko–rosyjskich odniósł się prof. Gienadij Matwiejew, prezentując rezultaty swych badań, związanych z negocjacjami pokojowymi kończącymi wojnę polsko–bol-

szewicką. Przedstawiony referat wywołał dyskusję z udziałem prof. dr hab. Ireny Stawowy-Kawki, prof. dr hab. Włodzimierza Mokrego i dr Agnieszki Kastory. Skoncentrowała się ona ostatecznie na znaczeniu traktatu ryskiego dla regionu Europy Środkowej i Wschodniej. Irena Stawowy-Kawka zakwestionowała podaną przez Gienadija Matwiejewa interpretację wojennych celów bolszewików, sprowadzonych wyłącznie do chęci zakończenia wojny z Polską i odbudowy pozycji Rosji w stosunkach międzynarodowych, w tym stosunków handlowych z Wielką Brytanią. Uczestnicy dyskusji wskazali także na znaczenie traktatu ryskiego nie tylko dla stosunków Polski i Rosji Radzieckiej, ale i dla całego regionu, w tym dla przyszłych losów Ukraińców i Białorusinów oraz dla narodów bałtyckich.

Rosyjskie stosunki z narodami i państwami Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej znalazły odzwierciedlenie w referatach dra hab. Tadeusza Czekalskiego, dr Mirelli Korzeniewskiej-Wiszniewskiej, dra Rafała Woźnicy. Stosunki albańsko-rosyjskie przed zerwaniem kontaktów obu państw w 1961 r. zostały przedstawione nie tylko przez pryzmat wydarzeń politycznych i gospodarczych. Tadeusz Czekalski uwydatnił niezwykłą złożoność wizerunku Rosjan w społeczeństwie albańskim, kształtowanego już od czasów nowożytnych przez rosyjską kulturę, oraz pozapaństwowe stosunki Albańczyków i Rosjan.

Walkę o zachowanie rosyjskich wpływów we współczesnej Serbii przedstawiła dr Mirella Korzeniewska-Wiszniewska, wskazując, jak wielkim wyzwaniem dla Rosji stały się dążenia Serbii do integracji z Unią Europejską. Serbia wprawdzie nadal jest „bałkańskim przyjacielem” Rosji, jednak może się to zmienić wraz ze wzrostem poparcia Serbów dla Unii Europejskiej.

Rosja stoi także przed przewartościowaniem swej wieloletniej tradycji rywalizacji z Turcją. Dr Rafał Woźnica wskazał na rozwój dobrych stosunków i wzajemnego zaufania między obu państwami, co wiąże się z dojściem do władzy w Ankarze Partii Sprawiedliwości i Rozwoju w 2002 r. Nie podziela jednak opinii wielu obserwatorów, że rozwój stosunków politycznych i gospodarczych stanowi element budowania strategicznego partnerstwa obu państw. Traktuje zbliżenie rosyjsko-tureckie jako rezultat pogarszających się stosunków Turcji z Unią Europejską i Stanami Zjednoczonymi.

Wzajemne postrzeganie czeskich, polskich i węgierskich elit znalazło odzwierciedlenie w referatach dra hab. Andrzeja Essena i dra Krzysztofa Nowaka. Z ustaleń obu badaczy wyłania się obraz braku zaufania i wzajemnej niechęci Czechów, Polaków i Węgrów. Czesi zarówno w okresie międzywojennym w stosunku do Węgier, jak i w okresie powojennym w stosunku do Polski uprawiali politykę dezawuowania obu państw na arenie międzynarodowej. Po pierwszej wojnie światowej poddawali surowej krytyce system polityczny Węgier, starali się udaremnić węgierskie zabiegi o uzyskanie pomocy i uznania na arenie międzynarodowej. Traktowali Węgrów jako swych „konsekwentnych nieprzyjaciół”, co zdaniem Andrzeja Essena było oceną niezupełnie pozbawioną racji, ale jednocześnie nie do końca sprawiedliwą, zważywszy na różnicowanie ideologiczne węgierskich elit politycznych. W okresie powojennym Czesi stosowali podobną taktykę w stosunku do Polski. Zdaniem Krzysztofa Nowaka czechosłowacka służba dyplomatyczna działała w okresie radzieckiej dominacji na Europą Środkową niezmiennie na niekorzyść Polski, usiłując zdyskredytować ją wobec Moskwy. Stąd określenie „cierpkie pobratymstwo” w tytule referatu, zapożyczone z pracy Wacława Filochowskiego (*Cierpkie pobratymstwo. Książka o Czechosłowacji*, Warszawa 1938).

Stosunki między narodami zamieszkującymi tereny byłej Jugosławii znalazły odzwierciedlenie w wystąpieniach prof. Kateriny Todoroskiej, prof. dr hab. Ireny Stawowy-Kawki, prof. Damira Agičića, dra hab. Mirosława Dymarskiego, mgr Magdaleny Najbar-Agičić, dra hab. Piotra Żurka i mgra Zorana Vučkovića. Szczególne zainteresowanie badaczy wzbu-

dzał problem albański. Prof. dr hab. Irena Stawowy-Kawka przedstawiła losy ludności albańskiej w Jugosławii w latach 40. i 50. XX w. oraz jej stosunek do komunistycznych władz i wprowadzanych przez nie reform. Wskazała na niezwykle złożone czynniki wewnętrzne i zewnętrzne, które kształtowały postawy Albańczyków wobec jugosłowiańskich (macedońskich) władz. Zaliczyć do nich należy prześladowania członków albańskich oddziałów zbrojnych działających w czasie wojny i w pierwszych latach powojennych; walkę z dążeniami nacjonalistycznymi Albańczyków pragnących wyodrębnienia swego narodowego terytorium i jego zjednoczenia; religijne względy skłaniające Albańczyków do przeciwstawienia się reformie kolektywizacji wsi; ich mały udział w strukturach państwowych i partyjnych; brak gotowych do współpracy politycznych elit. Stosunki Jugosławii z ZSRR i Albanią w latach 1948–1958 także wywierały ogromny wpływ zarówno na stosunek albańskiej ludności do jugosłowiańskiego państwa, jak i macedońskich władz do Albańczyków. Zakończenie zewnętrznych konfliktów, w jakie była uwikłana Jugosławia, skłoniło Albańczyków do stopniowej akceptacji lansowanej przez jugosłowiańskie władze „polityki braterstwa i jedności”.

Przykładem państwa, w stosunku do którego Albańczycy zachowali lojalność, jest natomiast Czarnogóra. W 2006 r. poparli w referendum niepodległościowym jej niepodległość. Źródłem tych postaw należy doszukiwać się w złożonej strukturze wyznaniowej Czarnogóry i jej XIX-wiecznej przeszłości. Albańczycy na terenie Czarnogóry są zarówno muzułmanami, jak i chrześcijanami. W XIX w. albańscy chrześcijanie popierali niepodległościowe dążenia Czarnogóry, szukając w niej oparcia przeciw Turcji. Pod rządami króla Mikołaja I cieszyli się szczególną opieką. Sytuacja ta zmieniła się po powstaniu Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców, a następnie Jugosławii, w której władze prowadziły konsekwentną antyalbańską politykę, nie zważając na postawę albańskich chrześcijan. W okresie rozpadu Jugosławii Albańczycy zamieszkujący Czarnogórę dali wyraz swej nieufności w stosunku do Serbów, opowiadając się za rozwiązaniem federacji Serbii i Czarnogóry.

Wewnętrzna słabość Jugosławii, a zwłaszcza jej polityki „jedności i braterstwa” starali się wykazać prof. Damir Agičić i mgr Magdalena Najbar-Agičić. Mgr Magdalena Najbar-Agičić przyjęła za punkt wyjścia rozwój jugosłowiańskiej historiografii po drugiej wojnie światowej. Przedstawiła istniejące ośrodki naukowe, przebieg kongresów jugosłowiańskich historyków i rozwój krytyki naukowej, by ostatecznie wykazać, że w Jugosławii rozwijały się dwa ośrodki historyczne: chorwacki i serbski. Oba krytycznie do siebie nastawione dokonywały odmiennej interpretacji przeszłości, mimo wysiłków jugosłowiańskich władz zmierzających do ugruntowania tezy o ponadczasowym charakterze jugosłowiańskiej idei jedności.

Emigracyjne koncepcje pojednania serbsko-chorwackiego przedstawił dr hab. Piotr Żurek, nawiązując do rozmów prowadzonych na emigracji w Argentynie przez Ante Pavelicia i Milana Stojadinovicia. Usne porozumienie obu polityków dotyczące podziału Bośni i Hercegowiny między Chorwację i Serbię z 1954 r. stało się pretekstem do przedstawienia ich przeszłości politycznej, poglądów i działalności emigracyjnej. Obaj politycy nie mieli już żadnego wpływu na bieg wydarzeń, nie udało im się także stworzyć opiniotwórczego ośrodka emigracyjnego, na co zwrócił uwagę w dyskusji prof. Damir Agičić.

Problemy związane z postrzeganiem w regionie byłej Jugosławii Unii Europejskiej podjął mgr Zoran Vučković na przykładzie Serbii. W oparciu o dane statystyczne przedstawił stosunek serbskiego społeczeństwa do warunków stawianych przez Unię Europejską zwłaszcza w zakresie rozliczenia zbrodniarzy wojennych i postawienia ich przed międzynarodowym trybunałem.

Problem ludności żydowskiej w regionie poruszył dr hab. Artur Patek, przedstawiając dzieje kanału przerzutowego istniejącego w Bułgarii przed wybuchem drugiej wojny światowej i po jej rozpoczęciu. Transport zorganizowany z udziałem syjonistycznego działacza

Barucha Konfino umożliwił około 4 tys. Żydom wyjazd do Palestyny. Artur Patek wykazał, że bułgarskie władze odnosiły się pozytywnie do przetrzucania ludności żydowskiej, mimo że narażało to ich stosunki zarówno z Niemcami, jak i z Wielką Brytanią.

Zagadnienia związane z problemami narodowymi na Ukrainie podjął dr Rafał Kęsek. Przedstawił stan współczesnych stosunków etnicznych w Autonomicznej Republice Krymu, ze szczególnym uwzględnieniem pozycji ludności rosyjskiej i tatarskiej. Wskazał na problemy wynikające z samowolnego zagarniania ziemi przez powracających na Krym Tatarów z jednej strony i niekontrolowany obrót ziemią realizowany przez samorządowe władze Krymu z drugiej. Autonomiczna Republika Krymu stanowi także przedmiot zainteresowania administracji rosyjskiej oraz tureckiej. Prorosyjskie organizacje na Krymie walczą o pomoc finansową z Rosji, a potomkowie Tatarów krymskich mieszkający w Turcji starają się wspierać mniejszość tatarską. Rafał Kęsek uważa za konieczne znalezienie między obu społecznościami płaszczyzny porozumienia.

Próbie bilansu gospodarczej współpracy słowiańskich państw w ramach Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej podjęła prof. Iskra Baewa. Wskazała na różnice w stosunku państw członkowskich do rozwiązań gospodarczych praktykowanych w ramach RWPG. Jej zdaniem większość państw dążyła do zachowania jak największej swobody gospodarczej i możliwości zachowania kontaktów gospodarczych z Zachodem. Wyjątek stanowiła Bułgaria zainteresowana rozwojem wspólnego rynku w ramach RWPG oraz wykorzystaniem radzieckiej pomocy gospodarczej, co wynikało także z jej doświadczeń historycznych i nawyku szukania oparcia w Rosji.

Na koniec mgr Wojciech Wojtasiewicz zaprezentował referat dotyczący tradycji polsko-gruzińskich kontaktów na przełomie XIX i XX w. Punktem wyjścia stały się współczesne stosunki polsko-gruzińskie w okresie prezydentury Lecha Kaczyńskiego i obecnej prezydentury Bronisława Komorowskiego. Zdaniem Wojciecha Wojtasiewicza relacje polsko-gruzińskie są stale intensywne, chociaż zmieniły swój charakter. Prezydent Bronisław Komorowski położył bowiem większy nacisk na rozwój stosunków gospodarczych między obu państwami. Współpraca obu narodów ma swoją tradycję sięgającą przełomu XIX i XX w. Mgr Wojciech Wojtasiewicz przedstawił ślady polskiej obecności w Gruzji i wkładu Polaków w rozwój gruzińskiej infrastruktury, oświaty, zdrowia, nauki. Kontrowersje wzbudziła natomiast mapa prezentowana w trakcie wykładu, będąca odzwierciedleniem współczesnego gruzińskiego stanowiska w sprawie przynależności Abchazji i Osetii Południowej i prezentująca obie prowincje jako integralną część gruzińskiego państwa. Wywołało to interwencję prof. Gienadija Matwiejewa i jego komentarz na temat geografii historycznej i przeszłości tych terytoriów.

Przebieg dyskusji, a przede wszystkim prezentowane w trakcie konferencji teksty, ujawniły nieraz daleko idące rozbieżności między jej uczestnikami w ocenie zarówno faktów historycznych, jak i bieżących zjawisk politycznych i społecznych. Próbie znalezienia płaszczyzny porozumienia podjął prof. Jan Rychlik, pozytywnie oceniając występujące różnice poglądów. Na zakończenie obrad stwierdził, że nie dziwią go bardzo odmienne interpretacje wydarzeń i wywołane tym kontrowersje. Jego zdaniem wynikają bowiem z odmiennych doświadczeń słowiańskich narodów, rozwijających się w różnych regionach, warunkach politycznych, międzynarodowych i historycznych. Ta różnorodność stanowi poza tym niekwestionowaną wartość, świadcząc o ciągle silnym poczuciu narodowej tożsamości i odrębności słowiańskich narodów.

Agnieszka Kastory
Kraków

Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji naukowej „Sowiecki system obozów i więzień. Forma represji politycznych w Europie Środkowo–Wschodniej w pierwszej połowie XX wieku”

W dniach 3–4 XI 2011 r. w Łodzi odbyła się międzynarodowa konferencja naukowa nt.: „Sowiecki system obozów i więzień. Forma represji politycznych w Europie Środkowo–Wschodniej w pierwszej połowie XX wieku”. Jej organizatorem był Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Łodzi, a wśród uczestników znaleźli się historycy z Estonii, Litwy, Łotwy, Polski, Ukrainy i Węgier¹. Głównym celem sesji było podsumowanie stanu badań dotyczących sowieckiego systemu penitencjarnego w latach 1922–1956, ale również przedstawienie funkcjonowania systemu poprzez przybliżenie rozwoju jego struktur, kadr, działalności poszczególnych więzień, obozów oraz losów w nich wybranych kontyngentów jenieckich i internowanych². Jako pierwszy głos zabrał dr Jerzy Bednarek, organizator i pomysłodawca konferencji, który scharakteryzował jej główne cele. Z kolei Marek Družka, dyrektor IPN Oddział w Łodzi, krótko przedstawił bieżącą działalność łódzkiego oddziału. Jako trzeci głos zabrał dr Rafał Leśkiewicz, dyrektor pionu archiwalnego IPN, który omówił aktualne międzynarodowe projekty naukowe Instytutu.

Merytoryczną część obrad poprowadził dr Jerzy Bednarek. Rozpoczął ją referat prof. Wadima Zolotariowa (Uniwersytet w Charkowie) pt. „Pracownicy NKWD USRS we władzach GUŁagu w latach 1937–1939”. Zwrócił w nim uwagę m.in. na przyczyny kierowania wysokich rangą funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa w struktury GUŁagu, ich działalność w utworzonych obozach oraz na zagmatwane i częstokroć tragiczne losy. Do 1937 r. praktycznie nie wysyłano pracowników NKWD USRS na kierownicze stanowiska w systemie penitencjarnym. Uległo to zasadniczej zmianie w wyniku podjętych czystek kadrowych. Ich pierwszy etap trwał od kwietnia 1937 r. do lutego 1938 r. Odesłano wówczas do pracy w poprawczych obozach pracy m.in. Z. B. Kacnelsona, K. M. Karlsona, Ja. K. Krauklisa, S. I. Szatowa–Lifszena. Drugi etap czystek, tzw. masowy, trwał od lutego do października 1938 r. Tylko w przeciągu lutego i marca 1938 r. w struktury GUŁagu wysłano prawie 190 funkcjonariuszy NKWD USRS. Dla pewnej części ukraińskich czekistów było to czasowe odroczenie wyroku śmierci, a dla drugih wieloletnia zsyłka w odległe zakątki ZSRS.

¹ Z przyczyn obiektywnych na konferencję nie dojechała prof. Galina Iwanowa (Rosyjska Akademia Nauk). Jej planowany referat brzmiał: „Warunki przetrzymywania więźniów politycznych w ZSRS. Podstawy prawne i dzieje powszedni”.

² J. Bednarek, *Archipelag sowieckich zbrodni*, „Ziemia Łódzka”, listopad 2011, nr 11 (123), s. 20.

Dr Meelis Maripuu (Estoński Instytut Pamięci Historycznej) przedstawił referat pt. „Przeгляд sowieckich więzień i obozów w Estonii w latach 1940–1950”. Scharakteryzował w nim m.in. skalę represji NKWD–MWD w czasie okupacji sowieckiej. Tylko w ciągu 15 miesięcy (1944–1945) aresztowano z przyczyn politycznych około 15 tys. Estończyków, a w latach 1942–1990 około 37 tysięcy. Aresztowanych przetrzymywano w obozach dla jeńców wojennych, obozach kontrolno–filtracyjnych oraz poprawczych obozach i koloniach pracy w różnych regionach Związku Sowieckiego. Kilkanaście obozów zorganizowano także na terenie Estonii. Główna część niewolniczej siły roboczej wykorzystywana w Estonii składała się z niemieckich jeńców wojennych, których na terenie republiki znalazło się ogółem około 100 tysięcy. Pracowali przede wszystkim przy wydobyciu łupków. Osadzonych w obozie kontrolno–filtracyjnym nr 0316 w Tallinie, w tym kilka tysięcy Estończyków, wykorzystywano m.in. do budowy wojennej bazy morskiej. W latach 1945–1953 w strukturach Wydziału Poprawczych Kolonii Pracy NKWD–MWD Estońskiej SRR utworzono także dziewięć poprawczych kolonii pracy, podobozów i punktów obozowych. Wiosną 1953 r. przebywało w nich ok. 9 tys. więźniów.

Z kolei Edita Jankauskienė (Centrum Badania Ludobójstwa i Ruchu Oporu Litwy) wystąpiła z referatem pt. „Obywatele Litwy — więźniowie GUŁagu”. Zwróciła w nim uwagę na skalę terroru sowieckiego w latach 1940–1941 oraz 1945–1952, w wyniku którego aresztowano i wywieziono do więzień i obozów pracy prawie 150 tys. obywateli litewskich, w tym wielu Polaków. Większość skazano za „kontrewolucyjną antysowiecką działalność” (udział w podziemiu antysowieckim). Trafiali oni początkowo do poprawczych obozów pracy, a następnie, jako „szczególnie niebezpieczni przestępcy polityczni”, do utworzonych w 1948 r. obozów specjalnych (osobłagów). Przebywając w nieludzkich warunkach bytowych, otrzymując głodowe racje żywnościowe, zmuszani do niewolniczej pracy ponad siły, przechodzili w nich moralne i fizyczne cierpienia. W obozach tworzyli grupy oporu i samoobrony. Aktywnie włączali się także w organizowane bunty i powstania więźniów, m.in. w Kengirze (Stiepląg), w Gorłagu i Rieczałgu. Część z nich zwolniono z obozów w 1954 r., ale większość w latach 1955–1956 (nie wszyscy jednak otrzymali prawo powrotu do ojczyzny). Do 1958 r. na Litwę powróciło jedynie 19 tys. więźniów politycznych. Wielu zmarło w obozach pracy, ale trudno jest ustalić dokładnie ich liczbę.

Drugą część obrad poprowadził prof. Jurij Szapował. Jako pierwszy wystąpił dr hab. Bogusław Kopka (Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Warszawie) z referatem pt. „Polski GUŁag 1944–1956. Perspektywa statystyczna”. Omówił komunistyczny system penitencjarny, w którym dominowały obozy pracy. W latach 1944–1956 r. powstało ich 206. Pierwsze obozy zostały utworzone przez organy NKWD. Osadzono w nich m.in. żołnierzy Armii Krajowej i innych formacji niepodległościowych (Skrobów, Rembertów). Powszechnie wykorzystywano także sieć obozów utworzonych przez okupanta niemieckiego, np. Auschwitz, a w obozie na Majdanku razem z akowcami osadzono także esesmanów i volksdeutschy. W miarę pacyfikowania oporu polskiego społeczeństwa reżim komunistyczny systematycznie rozbudowywał miejsca odosobnienia. Część skazanych, w tym młodocianych „przestępców politycznych”, kierowano do utworzonych w 1949 r. tzw. Ośrodków Pracy Więźniów. Ogółem do 1956 r. w systemie obozów pracy przymusowej zginęło około 25 tys. osób.

Kolejny prelegent, prof. Albin Głowacki (Uniwersytet Łódzki), zaprezentował referat pt. „Podległość, funkcje, sieć i typy obozów NKWD dla jeńców polskich (1939–1941)”. Dwa dni po agresji ZSRS na Polskę, 19 IX 1939 r. Ławrientij Beria wydał rozkaz nr 0308 „O organizacji obozów jenieckich”. Zgodnie z nim przy NKWD utworzony został Zarząd do Spraw Jeńców Wojennych. Na jego czele stanął gen.–mjr Piotr Soprunienko. Zorganizowano osiem

obozów jenieckich zlokalizowanych przeważnie w zniszczonych budynkach poklasztornych. Nie były one przygotowane na przyjęcie tak dużej liczby jeńców. W obozie juchnowskim, kozielszczańskim i oranskim ulokowano także jeńców w kołchozowych stajniach, chlewach i stodołach. W październiku 1939 r. zwolniono część szeregowych jeńców do miejsc zamieszkania na terenach anektowanych przez ZSRS, część skierowano do prac fizycznych, część przekazano Niemcom. Dla wyselekcjonowanej grupy jeńców utworzono obozy specjalne (Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk). Józef Stalin i Biuro Polityczne Komitetu Centralnego WKP(b) 5 III 1940 r. podjęli decyzję o likwidacji tych obozów i jednoczesnym rozstrzelaniu prawie 22 tysięcy obywateli polskich, w tym 15 tys. polskich oficerów.

„Losy żołnierzy wileńskiej Armii Krajowej — Miedniki, Rianzań, Kaługa” stały się tematem referatu prof. Piotra Niwińskiego (Uniwersytet Gdański). W ramach akcji „Burza” oddziały wileńskiej AK próbowały zdobyć Wilno — akcja „Ostra Brama”. Współpraca wojskowa z Armią Czerwoną nie uchroniła polskich żołnierzy przed rozbrojeniem i wywózką w głąb Związku Sowieckiego. Działaniami operacyjnymi kierował gen. Iwan Sierow. Ponad 4 tys. rozbrojonych polskich żołnierzy, w większości szeregowych, umieszczono w prowizorycznym obozie w podwileńskich Miednikach Królewskich. Stamtąd wywieziono ich do Kaługi i skierowano do koszar wojskowych. Władze sowieckie próbowały utworzyć z Polaków 361 zapasowy pułk piechoty ACz. Po odmowie złożenia przysięgi wojskowej, podzielonych na bataliony robocze, wywieziono ich do podmoskiewskich lasów. Zmuszano ich do pracy przy wyрубie lasów, a zwolniono i odesłano do Polski w lutym 1946 r. Oficerów AK przebywających w wileńskich więzieniach, wysłano transportem kolejowym do obozu jenieckiego nr 178–454 w Riazaniu. Tam przebywała już kadra dowódcza AK z innych terenów polskich. Większość zwolniono i odesłano do Polski w październiku 1947 r. Niektórych sądzono i skazano wyrokami trybunału wojskowego na pobyt w poprawczych obozach pracy. Przebywali w nich do 1956 r.

Drugi dzień obrad rozpoczął się od referatu prof. Jurija Szapowała (Ukraińska Akademia Nauk). W swoim odczycie pt. „Ukraińcy na Sołówkach” scharakteryzował on system obozów utworzonych przez bolszewików już w 1920 r. na Wyspach Sołowieckich na Morzu Białym. Do tego celu wykorzystano budynki byłego klasztoru prawosławnego. Osadzonych w nim więźniów politycznych wykorzystywano m.in. do niewolniczej pracy przy budowie Kanału Białomorsko–Bałtyckiego. Na początku 1931 r. przebywało w nim ponad 70 tys. skazanych, w tym wielu Ukraińców. W latach 1937–1938 kilka tysięcy więźniów rozstrzelano na mocy rozkazu szefa NKWD Nikołaja Jeżowa. Dotychczas udało się ustalić nazwiska jedynie 1111 ofiar zbrodni w jarze Sandarmoch. Ogółem w okresie jego funkcjonowania zginęło w nim co najmniej kilkanaście tysięcy więźniów. W 1937 r. obóz został przekształcony w więzienie NKWD.

Dr Ritvars Jansons (Muzeum Okupacji Łotwy) przygotował wystąpienie nt. „Centralne więzienie Rygi — główne miejsce osadzania represjonowanych politycznie w Łotwie w latach 1940–1953”. Zwrócił w nim uwagę, że trudno jest dziś historykom określić dokładną liczbę osadzonych w więzieniu ryskim. Bazują oni tylko na pewnej grupie dokumentów, gdyż część z nich została zniszczona na początku lat 90., a pozostałe wywieziono do archiwum KGB w Moskwie. Wiadomo, że w więzieniu ryskim w czerwcu 1941 r. przebywało 1585 aresztowanych. 14 VI 1941 r. nastąpiła deportacja elity narodu łotewskiego. Wywieziono ponad 15 tys. osób, z czego zmarło w obozach i na zsyłce ponad 6 tys. z nich, tj. 40% ogółu. Opierając się na danych szacunkowych, przyjęto, że w czasie pierwszej okupacji sowieckiej aresztowano na Łotwie, od czerwca 1940 r. do czerwca 1941 r., około 26 tys. osób. Kolejna fala represji sowieckich nastąpiła podczas drugiej okupacji sowieckiej, po wyparciu

Niemców z Łotwy. Tylko w latach 1944–1945 sowieckie organa bezpieczeństwa aresztowały ponad 38 tys. Łotyszy. Represje spowodowały napływ ludzi „do lasu” i tworzenie oddziałów partyzanckich. Antykomunistyczny ruch partyzancki funkcjonował aż do połowy lat 50. W marcu 1949 r. sowieckie organy bezpieczeństwa, wspólnie z aktywnym komunistycznym i komsomolskim, przeprowadziły kolejną deportację. W wyniku operacji „Priboj”, która swoim zasięgiem objęła także Litwę i Estonię, wywieziono od 42 do 44 tysięcy Łotyszy.

Dr Arūnas Bubnys (Centrum Badania Ludobójstwa i Ruchu Oporu Litwy) skoncentrował się na temacie „Więzienie KGB w Wilnie (1954–1990)”. Zostało ono utworzone w piwnicach byłego polskiego przedwojennego Pałacu Sądów już w 1940 r., po zajęciu Wilna przez Armię Czerwoną. Miało charakter więzienia śledczego NKWD. Pełniło tę funkcję do 1941 r. Podobny charakter nosiło od drugiej połowy 1944 r. znów po zajęciu Wilna przez ACz. Cele początkowo nie miały żadnego wyposażenia, a w pojedynczych przetrzymywano nawet do 20 więźniów. Spali oni na cementowych podłogach. W więzieniu w latach 50. przetrzymywano wielu litewskich partyzantów. Jednym z nich był Adolfas Ramanauskas–Vanagas, aresztowany w 1956 r. Po ponad rocznym brutalnym śledztwie, torturowany fizycznie i psychicznie, został skazany na karę śmierci. Wyrok wykonano we wrześniu 1957 r. Ogółem w latach 1944–1960 zostało straconych w więzieniu ponad 1000 więźniów, w tym ponad 300 partyzantów litewskich. Z biegiem czasu zmieniał się charakter więzienia oraz zmniejszała się liczba wykorzystywanych cel. Obecnie w byłym gmachu więzienia mieści się Muzeum Ofiar Ludobójstwa (*Genocido muziejus auku*), Sąd Apelacyjny Litwy oraz Litewskie Archiwum Specjalne.

„GUŁag z polskiej perspektywy emigracyjnej 1939–1956” stał się tematem referatu prof. Tadeusza Wolszy (Polska Akademia Nauk). Prelegent podkreślił duże zainteresowanie polskiej emigracji sprawami funkcjonowania sowieckiego systemu obozowego oraz losami osadzonych tam więźniów. Praktycznie tylko ona po zakończeniu II wojny światowej podnosiła ten temat na forum międzynarodowym i dopominała się o zwolnienie z nich więźniów politycznych, w tym tysięcy Polaków. Środowisko londyńskie nie poprzestawało tylko na publikacjach prasowych, ale organizowało manifestacje i pikety pod ambasadą sowiecką w Londynie. Jednocześnie wydawano publikacje książkowe, w tym Józefa Czapskiego, Anatola Krakowieckiego, Tadeusza Kiersnowskiego czy Hermirii Naglerowej. Jedną z pierwszych monografii, która ukazała prawdziwe oblicze komunizmu, była *Sprawiedliwość sowiecka* Kazimierza Zamorskiego (pseud. Sylwester Mora) oraz Stanisława Starzewskiego (pseud. Piotr Zwierniak) wydana w Rzymie w roku 1945. Bardzo duży wkład w dokumentowanie polskich losów w sowieckich obozach wniósł także pion archiwalny 2 Korpusu PSZ na Zachodzie. Udało mu się zgromadzić ponad 18 tys. relacji dotyczących gehenny Polaków w sowieckim archipelagu obozowym.

W drugiej części obrad dr Dariusz Rogut (Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach — Filia w Piotrkowie Trybunalskim) zaprezentował referat pt. „Oficerowie Armii Krajowej w sowieckim obozie jenieckim w Griazowcu w latach 1947–1948”. Historia obozu jenieckiego NKWD–MWD nr 150 w Griazowcu (w obwodzie wołogodzki) związana jest z polskimi jeńcami wojennymi z września 1939 r. W październiku polski kontyngent rozwiązano do obozów specjalnych, a część szeregowców zwolniono. 16 VII 1940 r. do obozu przybyło 394 polskich jeńców, którzy uniknęli rozstrzelania na mocy decyzji z 5 III 1940 r. Ostatni Polacy opuścili obóz w końcu września 1941 r. wraz z gen. Władysławem Andersem. W grudniu 1941 r. powstały dwa specobozy: Griazowiecki i Czerepowiecki dla byłych żołnierzy ACz, którzy dostali się do niewoli niemieckiej lub okrążenia. Od 1 III 1943 r. funkcjonował griazowiecki jeniecki obóz oficerski o numerze 150. Grupa 103 osób, w większości

oficerów AK, trafiła do obozu w połowie lipca 1947 r. z obozu nr 178–454 na przedmieściach miasta Riazan'. W Griazowcu przebywał m.in.: gen. brygady Ludwik Bittner ps. „Halka”, gen. Adam Świtalski ps. „Dąbrowa”, gen. Władysław Filipkowski ps. „Janka”, gen. Jan Kulczyński–Wilk (wł. Aleksander Krzyżanowski) ps. „Wilk”. Polacy dokonali w sierpniu 1947 r. kilku spektakularnych ucieczek. Zbiegło ogółem 11 oficerów AK. Łącznie przez obóz przeszło 148 obywateli polskich. Zwalniano ich grupami od września do października 1947 r. Ostatniego oficera odesłano 22 VII 1948 r. do obozu w Brześciu nad Bugiem.

Dr Pál Attila Illés (Uniwersytet Katolicki Pétera Pázmánya) w referacie „Węgrzy w obozach sowieckich po II wojnie światowej w świetle pamiętników o. Alfonza Nádasiego OSB” scharakteryzował losy jeńców węgierskich. Według różnych źródeł dostało do niewoli sowieckiej ponad 525 tys. Węgrów, z czego zmarło od 50 do ponad 60 tysięcy. Trudno jest określić liczbę aresztowanych i wywiezionych obywateli węgierskich. Referent omówił także postać o. Alfonza Nádasiego, który zmarł w 1997 r. Pozostawił po sobie wspomnienia stanowiące cenne źródło wiedzy na temat ludzkich zachowań, postaw oraz życia codziennego w sowieckich obozach jenieckich. Jako kapelan wojskowy Nádasiego służył w armii węgierskiej walczącej na froncie wschodnim z Armią Czerwoną. W lutym 1945 r. został wzięty do niewoli i wywieziony w głąb Związku Sowieckiego. Przeszedł przez kilka obozów jenieckich NKWD–MWD, m.in. nr 82 w Usmaniu (obwód woroneski) oraz nr 270 w Borowiczach (obwód nowogrodzki). Pełnił w nich posługę kapłańską i wspierał duchowo swoich rodaków. Sporządzał także imienne listy jeńców węgierskich, które udało mu się przewieźć w czasie repatriacji. Dzięki jego odwadze i determinacji społeczeństwo węgierskie poznało ponad 3 tys. nazwisk oficerów i żołnierzy węgierskich, którzy znaleźli się w obozach jenieckich.

Prof. Wanda Krystyna Roman (Uniwersytet Mikołaja Kopernika) skoncentrowała uwagę na temacie „Polscy internowani z obozów na Litwie i Łotwie w obozach NKWD (lipiec 1940–sierpień 1941). Status formalnoprawny i traktowanie”. Po agresji sowieckiej na Polskę we wrześniu 1939 r., część żołnierzy Wojska Polskiego i innych służb mundurowych została internowana w obozach na Litwie i Łotwie. Po zajęciu tych państw przez Armię Czerwoną w czerwcu 1940 r., funkcjonujące od października 1939 r., obozy zostały przekazane pod nadzór i ochronę oddziałów sowieckich. W lipcu i sierpniu 1940 r. do obozów NKWD w Kozielsku (tzw. Kozielsk II) i Juchnowie wywieziono 821 polskich internowanych z Łotwy oraz 4386 z Litwy. Referentka zwróciła uwagę na międzynarodowe regulacje prawne dotyczące internowania oraz jeniectwa. W dokumentach NKWD, aż do umowy polsko-sowieckiej w lipcu 1941 r. i ogłoszonej na jej podstawie amnestii dla Polaków — internowani Polacy określani są mianem „internowanych”, aczkolwiek ich status — zgodnie z prawem międzynarodowym — w obozach sowieckich taki już nie był.

Konferencję zakończyła ożywiona dyskusja. Padło wiele pytań dotyczących kwestii formalnoprawnych internowania żołnierzy i oficerów Wojska Polskiego i Armii Krajowej w obozach sowieckich. Poruszano także sprawy okupacji Polski przez Armię Czerwoną po 1944 r. oraz jej statusu politycznego. Rozmawiając o aspektach prawnych w Związku Sowieckim, jeden z dyskutantów, emerytowany prof. Akademii Medycznej Zbigniew Orłowski, *nota bene* represjonowany żołnierz AK, stwierdził: „trudno jest mówić o prawie w państwie bezprawia”. Konwersowano także nad problematyką bieżących badań naukowych w krajach nadbałtyckich i w Polsce. Zakończenia dyskusji dokonał dr Dariusz Rogut, zwracając uwagę m.in. na potrzebę stałych kontaktów naukowych. Tym bardziej że jedna konferencja naukowa w żaden sposób nie jest w stanie przedstawić stanu wiedzy i wyczerpać tematu systemów obozowych czy szeroko rozumianych represji sowieckich.

Konferencję podsumował dr Jerzy Bednarek. Podkreślił, że celem historyków jest odkłamywanie zafałszowanej przez wiele lat historii. Zazaczył, że debata stała się świetną okazją do skonfrontowania wiedzy na temat organizacji i funkcjonowania sowieckich obozów oraz więzień pomiędzy naukowcami z Europy Środkowo-Wschodniej. Jest to o tyle ważne, że dotychczasowe wyniki badań w tych kwestiach publikowano tylko w językach ojczystych. Dodał, że oprócz celu naukowego, sesja miała także zintegrować środowisko historyków dziejów najnowszych z państw byłego bloku sowieckiego. Konferencja wskazała także na liczne luki w badaniach historycznych oraz na wiele problemów naukowych wymagających jeszcze zbadania i zdefiniowania.

Dariusz Rogut
Piotrków Trybunalski

Sprawozdanie z ogólnopolskiej konferencji naukowej „W świecie niezłomnych, oportunistów i kolaborantów. Postawy dziennikarzy w kraju i na emigracji 1945–1989”, Bydgoszcz 7–9 XI 2011 r.

Konferencja w Bydgoszczy była czwartym z kolei spotkaniem zespołu naukowego zajmującego się środowiskiem dziennikarskim, kierowanego w latach 2006–2011 przez prof. Tadeusza Wolszę, w ramach projektu badawczego „Aparat bezpieczeństwa wobec środowisk twórczych i naukowych”, prowadzonego w Instytucie Pamięci Narodowej. Trzydniowe spotkanie zorganizowane zostało przez Kamilę Churską z Biura Edukacji Publicznej Delegatury IPN w Bydgoszczy.

Rozpoczęcie pierwszego dnia konferencji w Sali Sesyjnej Urzędu Miasta Bydgoszcz uświetniło uroczyste otwarcie wystawy przygotowanej przez dr Katarzynę Maniewską z IPN w Bydgoszczy, pt. „«Ocalić od zapomnienia» Anna Jachnina (1914–1996)”. Przy tej okazji przybliżona została postać zupełnie nieznannej szerszemu gronu bohaterki prezentacji. A. Jachnina, pseudonim „Hanka”, „Hanna”, „XY” (ur. w 1914 roku w Ciechocinku, zmarła w 1996 roku w Bydgoszczy), była autorką m.in. najsłynniejszej piosenki okupowanej Warszawy, pt. „Siekiera, motyka”, ponadto także „Pamiętnika z oblężonej Warszawy” (1942 r.) oraz „Anegdot i dowcipu wojennego” (1943 r.). Była ona współpracownikiem Aleksandra Kamińskiego — Szefa Oddziału VI (tzw. Biura Informacji i Propagandy) Komendy Okręgu Warszawa Miasto ZWZ — Okręg Warszawa AK w latach 1941–1944. Działalność konspiracyjną w strukturach BIP ZWZ–AK rozpoczęła pod koniec 1941 r., podejmując pracę na rzecz dwóch konspiracyjnych komórek Biura utworzonych z inicjatywy A. Kamińskiego, określanych kryptonimami „Sztuka” oraz „KOPR” (Komisja Propagandy). Po wojnie osiedliła się w Bydgoszczy i podjęła pracę w Rozgłośni Regionalnej Polskiego Radia, gdzie wyspecjalizowała się w tematyce etnograficznej, ludowej i rolnej.

W dalszej części pierwszego dnia wygłoszonych zostało 10 referatów. Motywem przewodnim wystąpień były sylwetki dziennikarzy i osób związanych z szeroko rozumianymi mediami, pracujących w kraju w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Rozpoczęła dr Joanna Taczkowska z Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, referatem pt. „Zawód dziennikarza w polskim systemie prawnym — między niezależnością a podporządkowaniem”. Autorka podjęła próbę analizy statusu dziennikarstwa jako działalności zawodowej i jej miejsca w trzech okresach historycznych (II Rzeczypospolitej, PRL i III Rzeczypospolitej). Prelegentka zauważyła, że okres PRL — poprzez wyodrębnienie dziennikarstwa spośród innych rodzajów działalności i przyznania mu statusu zawodu — stanowią pierwszy etap na drodze do uzyskania przez dziennikarstwo charakteru zawodu zaufania publicznego, a następnie wolnego zawodu. O ile w przeszłości aktywność państwa

w dziedzinie regulowania mediów oraz statusu zawodowego dziennikarzy polegała na mnożeniu przepisów, permanentnej interwencji państwa w tę sferę aktywności społecznej (poprzez kazuistyczne i szeroko rozbudowane regulacje) — o tyle współczesne państwo wykazuje w tej materii bierność, która skutkuje osłabieniem statusu zawodowego dziennikarza. Wystąpienie znakomicie przygotowało grunt pod kolejne referaty.

Andrzej W. Kaczorowski w referacie pt. „Janusz Stefanowicz (1932–1998) — kariera dziennikarza PAX-u: od kontestacji do kolaboracji” — przybliżył postać wieloletniego redaktora naczelnego „Słowa Powszechnego” i wiceprzewodniczącego Stowarzyszenia „PAX”. Swoją pozycję zawodową zawdzięczał on nie tylko umiejętnościom zawodowym, lecz również bliskim relacjom z prominentnymi działaczami PZPR, a także pracownikami MSZ i funkcjonariuszami MSW. Podjęcie współpracy z SB jako TW „Seneka” od 1979 r. — otworzyło drogę do kariery politycznej, gdyż J. Stefanowicz w kolejnych latach został posłem, a następnie ambasadorem PRL we Francji.

Z powodu nieobecności referat dr Dominiki Rafalskiej z Uniwersytetu Warszawskiego (pt. „Jan Olszewski — reporter i publicysta tygodnika «Po Prostu» w latach 1956–1957”) został odczytany przez Izabelę Mazanowską z IPN w Bydgoszczy. Jeden z premierów III Rzeczypospolitej do wspomnianego tygodnika pisywał niewiele ponad rok, niemniej związany był z pismem w najciekawszym momencie odwilży Października '56. Autorka postawiła ciekawą tezę, iż ten krótki epizod dziennikarski znacząco wpłynął na logikę dalszych wyborów życiowych czołowego polskiego opozycjonisty.

Prof. dr hab. Andrzej Chojnowski z Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego zaprezentował referat pt. „Krzysztof Teodor Toeplitz w marcu 1968 roku”. Był on od 1963 r. felietonistą warszawskiego tygodnika „Kultura”, pisywał również m.in. eseje oraz scenariusze filmowe i programów telewizyjnych. Autor przedstawił poglądy K. T. Toeplitza w okresie wydarzeń Marca '68, rozpatrując je w powiązaniu z jego poglądami, które głosił przy okazji takich kwestii, jak problem narodowy w socjalizmie, a także na temat roli kultury i historii w procesie integracji wspólnoty narodowej.

Z wystąpieniem w dużym stopniu biograficznym (pt. „Jerzy Toeplitz: Inwigilacja intelektualisty”) przybyła prof. Dorota Skotarczak z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Był on jedną z najważniejszych postaci peerelowskiej kinematografii — jako historyk filmu, wieloletni rektor łódzkiej „Filmówki”, przewodniczący Międzynarodowej Federacji Archiwów Filmowych. Ponadto — dziennikarz i publicysta specjalizujący się w tematyce filmoznawczej. To ciekawy przykład postaci oportunistycznej, która choć prywatnie nie kryła swej niechęci do ustroju realnego socjalizmu, to jednak potrafiła w nim funkcjonować z korzyścią dla siebie. Decydowały o tym zarówno wysokie kompetencje, jak i wpływyw przyjaźnie.

Równie ciekawą postać przybliżyła Anna Piekarska z IPN w Warszawie (referat pt. „Krwawy Maciek. Dwie twarze prezesa Radiokomitetu Macieja Szczepańskiego w świetle akt śledztwa wobec kierownictwa TVP w 1980 r.”). Pełnił on swoją funkcję w latach 1972–1980, jako zaufany specjalista ds. propagandy „sukcesu” Edwarda Gierka. Na początku nowej dekady lat 80. został zdymisjonowany, a następnie aresztowany. Autorka opisała kulisy trwającego 282 dni procesu, który nowa ekipa rządząca PRL postanowiła wykorzystać w kampanii mającej na celu dyskredytację poczynań politycznych poprzedników. Po wyroku skazującym ostatecznie M. Szczepański opuścił więzienie w 1984 r., niemniej jego „czarna legenda” żyje w pamięci społecznej do dnia dzisiejszego.

Grzegorz Majchrzak (IPN Warszawa) w referacie pt. „Casus Janusza Roszkowskiego” przedstawił nieznane fragmenty życiorysu dziennikarza i działacza PZPR. Okazało się, iż

w młodości okradał on radzieckie transporty wojskowe, potem jako działacz młodzieżówki komunistycznej rozbijał obchody Bożego Ciała. Był podwładnym Luny Brystygierowej w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego. Jego kariera nabrała rumieńców dopiero, gdy szefował Polskiej Agencji Prasowej, a następnie Komitetowi ds. Radia i Telewizji.

Odmiernym ujęciem problemu charakteryzował się również biograficzny referat dr. Daniela Wicentego z IPN w Gdańsku (pt. „Stefan Bratkowski. Studium przypadku autorytetu peerelowskiego i postkomunistycznego”). Sylwetka prezesa Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich została ukazana w perspektywie socjologicznych koncepcji autorytetu. Pod tym kątem Autor przeanalizował etapy jego biografii, w której kluczową rolę odegrały doświadczenia Października '56. Ważnym elementem było podsumowanie publicystyki S. Bratkowskiego po 1989 r., w której dał się poznać jako zdecydowany przeciwnik lustracji.

Dr Sebastian Ligarski (IPN w Szczecinie) w referacie pt. „Dziennikarze na służbie. «Dziennik Telewizyjny» w czasie stanu wojennego” zasygnalizował postawy prezentatorów popularnego programu telewizyjnego. Szczególny nacisk położył na okres 1981–1983 oraz na sylwetki tych, którzy pojawiali się wówczas na wizji w mundurach żołnierzy Ludowego Wojska Polskiego. Nakreślił również kulisy nadawania w tym okresie programu telewizyjnego.

Ostatnim wystąpieniem pierwszego dnia była prezentacja pt. „Wizerunek dziennikarza w peerelowskim filmie fabularnym”, prof. Piotra Zwierzchowskiego (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy). Referent, wykorzystując odpowiednio dobrane fragmenty polskich filmów i seriali, zbudował schematyczny „portret medialny” dziennikarza okresu realnego socjalizmu, wraz z targającymi nim dylematami moralnymi i przeciwnościami losu.

W drugim dniu konferencji obrady przeniesione zostały do Sali im. Wojciecha Łochowskiego w Bydgoszczy. Wygłoszonych zostało 14 referatów. Motywem przewodnim większości z nich były związki prezentowanych sylwetek ze środowiskiem emigracyjnym.

Rozpoczęła Anna Maria Jackowska (Instytut Historii PAN w Warszawie) referatem pt. „Adam Czekalski, zapomniany korespondent «Narodowca» (1947–1948) oraz (1956–1957)”. Zaprezentowała ona sylwetkę korespondenta emigracyjnego pisma Stronnictwa Narodowego. Szczególnie interesujące były wątki dotyczące jego inwigilacji przez komunistyczne organy bezpieczeństwa, a także toruński okres w życiu tego wybitnego dziennikarza, który za to, iż ośmielił się pisać prawdę na temat sytuacji w stalinowskiej Polsce, został uwięziony i poddany drastycznym torturom.

Dr Paweł Ziętara (Warszawa) w wystąpieniu pt. „Kłopoty z «Melą». Przyczynek do działań wywiadu warszawskiego w Stanach Zjednoczonych” nakreślił sylwetkę najwartościowszego agenta cywilnego wywiadu PRL na gruncie amerykańskim w dekadzie lat 50. XX w., polonijnego dziennikarza związanego ze środowiskiem piłsudczyków Leopolda Dende, pseudonim „Mela”. Jego przypadek pokazuje dobitnie dramatyczną słabość peerelowskiego wywiadu na terenie USA.

Sławomir Moćkun (Olsztyn) referatem pt. „Redaktor Albert Morski. W służbie komunizmu za oceanem” przybliżył postać szerzej nieznaną ani dzisiejszym historykom, ani Polonii kanadyjskiej. W 1945 r. wśród Polaków tam mieszkających jego nazwisko powszechnie wywoływało skrajne emocje. Referent omówił cztery lata pracy A. Morskiego w „Kronice Tygodniowej” — nie tyle dziennikarskiej, ile propagandowej i organizacyjnej. Uznaniem wątpliwej wartości zasług lidera polonijnych radykałów było mianowanie go przez warszawskich decydentów przedstawicielem PKWN, a później praca w Polskiej Agencji Prasowej.

Referat dr. Pawła Szulca z IPN w Szczecinie (pt. „Edward Kmiecik — kręta droga życiowa działacza polonijnego, dyplomaty i dziennikarza”) dotyczył człowieka o bogatym i skomplikowanym życiorysie zawodowym, który jeszcze przed wojną zaangażował się w działalność polonijną na terytorium III Rzeszy. Okres wojny spędził poza granicami Polski, służąc w Wojsku Polskim we Francji i Wielkiej Brytanii, a także pracując w sekcji polskiej radia BBC, Radia Polskiego w Londynie, Radia Luksemburg. W 1947 r. przyjechał do Polski, gdzie podjął pracę w wydawnictwach prasowych i Polskim Radiu. Po przełomie Października '56 nastąpił kilkuletni epizod jego pracy dyplomatycznej, kiedy to został I sekretarzem polskiej ambasady w Waszyngtonie. Po powrocie przez kolejnych kilkanaście lat pracował w Radiokomitecie, w tym długi czas jako korespondent radia i telewizji w Berlinie. Zasmakował każdego rodzaju dziennikarstwa — zarówno w wymiarze ogólnopolskim, jak regionalnym, zarówno w kraju, jak i poza jego granicami.

W wystąpieniu Marka Morkowskiego (Bydgoszcz), pt. „Zygmunt Szempliński — wszystko dla Polski (1945–1960)”, ukazana została publicystyka niezłomnego emigracyjnego analytika politycznego i sowietologa, piszącego pod pseudonimem „Stanisław Klinga” — głównie na łamach „Orła Białego” oraz „Trybuny”, a więc pism ukazujących się w Wielkiej Brytanii. Autor zaprezentował również jego działalność w Polskim Ruchu Wolnościowym „Niepodległość i Demokracja”. W konkluzji stwierdził, iż całokształt postępowania Z. Szemplińskiego dobitnie świadczy o szczerym oddaniu idei odzyskania niepodległości Polski.

Dr Bartosz Kaliski (Instytut Historii PAN w Warszawie) wygłosił referat pt. „Maciej Kozłowski i «Biuletyn Nieocenzurowany»”. Nieznany rozdział z dziejów drugiego obiegu w Polsce (1969)”. Poruszył w nim historię pierwszego wydanego pisma drugiego obiegu, zaprojektowanego przez głównego skazanego w słynnym procesie politycznym tzw. „taterników” w 1970 r. Biuletyn miał ówczesnie rozpocząć dyskusję na temat granic wolności słowa w PRL i przyczynić się do wypracowania opozycyjnego programu politycznego. Jednakże nie znalazło się ono w kolportażu, gdyż zostało zakwestionowane przez tajne służby czechosłowackie, działające w porozumieniu z polską SB (było powielone w Pradze w ilości 416 egz.).

Popołudniową część otworzył prof. Tadeusz Wolsza (Instytut Historii PAN w Warszawie) referatem pt. „Los dziennikarza z tzw. «gadzinówki» w powojennej Polsce (przypadek Mariana Maaka)”. Autor przedstawił w skrócie historię tzw. prasy gadzinowej w okupowanej Polsce w latach 1939–1945. Zwrócił uwagę na dzienniki wydawane w Częstochowie, Kielcach, Krakowie, Lublinie, Lwowie, Radomiu, Warszawie i Wilnie oraz czasopisma ponadregionalne, jak np. „7 Dni”, „Fala”, „Siew” i „Rolnik”. Wskazał nazwiska kilkudziesięciu dziennikarzy uwikłanych we współpracę z redakcjami gadzinówek (np. Władysław Kawecki, Helena Wielgomasowa, Zygmunt Ipohorski–Lenkiewicz). Autor przypomniał m.in., iż niektórzy z dziennikarzy–kolaborantów zostali skazani przez sądownictwo Polski podziemnej na karę śmierci. Jeśli chodzi o M. Maaka (1917–2005), to autor omówił jego biografię, w tym pobyt w Katyniu w 1943 r. w ramach delegacji organizowanych przez Niemców, udział w dożynkach zorganizowanych przez Niemców w 1943 r. oraz zakres współpracy z prasą gadzinową („Goniec Krakowski”, „Ilustrowany Kurier Polski”, „Rolnik”) i z Polskimi Wiadomościami Prasowymi, w których M. Maak był adiustatorem tekstów i redaktorem działu wydarzeń prowincjonalnych. W referacie znalazły się ponadto informacje, iż M. Maak był prekursorem pisania romansów w Generalnym Gubernatorstwie (np. *Powrót Krzysztofa Szaroty*, 1941 r., *Trzy kwadransy na męczyznę*, 1944 r.). Zdaniem specjalistów osłabiały one ducha oporu społeczeństwa polskiego. Po wojnie był przesłuchiwany na okoliczność swojej wizyty w Katyniu w 1943 r. oraz został aresztowany w 1948 r. za kolaborację w ramach prasy gadzinowej. Sąd skazał go na 10 lat więzienia w procesie, w którym również wydano wyroki dożywocia na Jana Emila Skińskiego i dr. Feliksa Burdeckiego.

Następną prelegentką była Agnieszka Klarman (IPN we Wrocławiu), która wystąpiła z referatem pt. „Tymoteusz Karpowicz vs. Czesław Ostańkowicz — jeden świat, dwie postawy”.

Z kolei dr Sebastian Pilarski (IPN w Łodzi) w referacie pt. „Henryk Piasecki (1905–2002) — funkcjonariusz, dziennikarz, historyk” scharakteryzował postać funkcjonariusza Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, a następnie Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego, który to po zakończeniu służby w wyżej wymienionych instytucjach w 1956 r., znalazł zatrudnienie najpierw jako redaktor naczelny „Głosu Olsztyńskiego”, następnie jako etatowy dziennikarz „Życia Partii”, na stanowisku kierownika działu ideologicznego. Jednocześnie prowadził badania naukowe nad historią ruchu komunistycznego w Polsce. W latach 1971–1983 był pracownikiem Żydowskiego Instytutu Historycznego.

Wystąpieniem pt. „Niepokorny. Historia Adama Warzochy” Katarzyna Kyc (IPN w Rzeszowie) przybliżyła sylwetkę „jednego z najlepszych piór” ostatnich lat na Podkarpaciu. Dziennikarz od 1970 r. pracował w redakcji „Nowin Rzeszowskich”. W dekadzie lat 70. XX w. jego krytyka rzeczywistości PRL nie była aż tak dobitna, niemniej dowcip i ironia demaskowały bolączki systemu. Poczynając od 1980 r., jego publicystyka staje się ostrzejsza, artykuły bardziej krytyczne i zupełnie nie odpowiadające gazecie partyjnej. Wyraźnie sympatyzował z ruchem „Solidarności”. Wszystko to było powodem, iż nie przeszedł on weryfikacji przeprowadzonej w środowisku dziennikarskim po wprowadzeniu stanu wojennego.

Wystąpienie Pawła P. Warota (IPN Olsztyn), pt. „Wojciech Ogrodziński–Bilski — dziennikarz reżimowy”, dotyczyło, jak to określił Autor, „nominata stanu wojennego”, który po 13 XII 1981 r. został zastępcą redaktora naczelnego Polskiego Radia w Olsztynie. Referent przedstawił oficjalną biografię tego dziennikarza, prasowego felietonisty, autora filmów w TVP Olsztyn i TVP Kultura — i zestawiał ten wątek z faktami, czyli z materiałem dziennikarskim z „Gazety Olsztyńskiej”, „Dziennika Pojezierza” i „Naszej Wsi”, a ponadto z dokumentami SB. Prelegent, przytaczając fragmenty audycji i tekstów prasowych W. Ogrodzińskiego, wyjaśniał, jaką rolę w utrwalaniu komunistycznego ładu w PRL pełnił ten syn olsztyńskiego szefa PRON w latach 80., jak dezawuował wszelkie oczekiwania społeczeństwa zmęczonego kryzysem gospodarczym i politycznym. Był to żurnalista, który w inteligentny i wyrafinowany sposób potrafił tłumaczyć nieudolne decyzje komunistycznego rządu. Zaprezentowana „twórczość” Ogrodzińskiego–Bilskiego różniła się od natarczywej propagandy ówczesnych dziennikarzy reżimowych.

Kolejny gość — dr Piotr Kardela (IPN w Olsztynie) — wystąpił z referatem pt. „Redaktor Tadeusz Barzdo i jego związki z olsztyńską i warszawską SB”. Dziennikarz ten, rejestrowany w latach 1973–1982 jako TW ps. „Student” i „X”, współpracował z SB, przekazując informacje dotyczące przede wszystkim olsztyńskiej rozgłośni Polskiego Radia, gdzie w 1973 r. pracował jako młodszy redaktor w redakcji informacyjno-publicystycznej, oraz odnoszące się do działalności redakcji „Życia Warszawy”, gdzie był redaktorem w dziale zagranicznym. Za swoją współpracę był wynagradzany pieniężnie i w ocenie SB stanowił cenne źródło informacji. Autor swoje wystąpienie oparł na kompletnie zachowanej dokumentacji współpracy tego TW z SB. Poinformował o istniejącym zobowiązaniu do współpracy, licznych pokwitowaniach odbioru wynagrodzenia za przekazywane informacje i treści odręcznie pisanych przez niego doniesień. Wskazał tym samym na szeroki zakres wykorzystania przez SB tego dziennikarza.

Paweł Spodenkiewicz wygłosił referat pt. „Antysemita portret poczwórny: Zbigniew Faliński, Jerzy Kmitowski, Wiktor Malski i Henryk Maciejewski”, którego współautorem był również Andrzej Czyżewski (obaj z IPN w Łodzi). Autorzy starali się prześledzić losy autorów dwóch skrajnie antysemitycznych broszur, wydanych nakładem łódzkiego komitetu PZPR,

w trakcie kampanii marcowej z 1968 r. Broszury te zyskały ponurą sławę, nie tylko wśród naocznych świadków tamtych wydarzeń. Również poza granicami kraju stały się symbolem prymitywizmu i brutalności akcji propagandowej, rozpetanej przez ówczesne władze partyjne. Podjęta w referacie analiza przebiegu kariery zawodowej, jak i politycznego zaangażowania twórców broszur — stała się pretekstem do bardziej ogólnych rozważań, m.in. na temat ścieżek kariery przedstawicieli środowisk naukowych i dziennikarskich w okresie PRL, czy też potencjalnego składu i zamierzeń grupy łódzkich zwolenników Mieczysława Moczara.

Natomiast Marta Marcinkiewicz (IPN w Szczecinie) wystąpieniem pt. „Tadeusz Dziechciowski — portret niezłomnego dziennikarza” przybliżyła sylwetkę sekretarza redakcji szcześcińskiego tygodnika NSZZ „Solidarność”, który *de facto* pełnił funkcję redaktora naczelnego. Przez władze oceniany był jako jeden z najbardziej radykalnych dziennikarzy tygodnika, a jeden z napisanych przez niego artykułów stał się niemal zarzewiem strajku w Szczecinie. Internowany w stanie wojennym w ośrodkach odosobnienia w Goleniowie, Wierchowiu Pomorskim i Strzebielinie — spisał dziennik, w którym z dziennikarskim zacięciem opisał przeżycia stanu wojennego. Było to ostatnie wystąpienie drugiego dnia konferencji.

Trzeciego dnia, również w Sali im. Wojciecha Łochowskiego, wygłoszone zostały ostatnie 4 referaty. Tym razem ich tematyka związana była z dziennikarstwem muzycznym oraz prasą regionalną.

Rozpoczął Mirosław Bielażko (IPN w Warszawie) referatem pt. „Postawy dziennikarzy muzycznych w PRL (muzyka klasyczna)”. Autor podjął próbę przedstawienia postaw w środowisku muzycznym. Wyróżnił dwie grupy osób — niezłomnych i uległych. Niezłomną postawą wykazali się: Zygmunt Mycielski, Roman Palester, Stefan Kisielewski, Bogdan Pilarski. Uległą postawę wykazali m.in.: Wojciech Dzieduszycki, Ludwik Erhardt, Zdzisław Sierpiński, Jan Węcowski. Odrębną grupę stanowią tzw. emigranci: R. Palester — który w 1949 r. po zjeździe w Łagowie podjął decyzję o emigracji, od 1952 r. w Radiu Wolna Europa kierował działem kulturalnym, i A. Sutkowski, który od 1968 r. w paryskiej „Kulturze” publikował artykuły o sytuacji kultury nad Wisłą. Obaj zostali wykreśleni z przestrzeni publicznej w PRL.

Dr Anna Idzikowska-Czubaj (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu) zaprezentowała referat pt. „«Stań i walcz...» Opinie muzyków rockowych o sobie po 1989 roku”. Autorka nie podziela w pełni entuzjazmu tychże muzyków w kwestii ich działalności wychodzącej poza muzykę: oporu politycznego, walki z systemem i ideologią — które to bardzo często włącza się do kanonu opowieści o działalności środowiska rockowego. Pogląd ten jest wynikiem konfrontacji relacji świadków z informacjami zawartymi w dokumentach archiwalnych: z listów pisanych przez tych ludzi do oficjalnych instytucji, z notatek, opinii i sprawozdań pisanych po występach.

Dr Krzysztof Osiński (IPN w Bydgoszczy) w referacie pt. „Pogmatwane losy redaktora Kazimierza Małychy” przedstawił sylwetkę lokalnego dziennikarza, pracującego w „Ilustrowanym Kurierze Polskim”, którego redakcja mieściła się w Bydgoszczy. Ukazana została przy tym zmienność jego postaw na przestrzeni lat. Albowiem przed II wojną światową działał on w młodzieżowych, prawicowych bojówkach. Po wojnie został członkiem Stronnictwa Pracy, następnie Stronnictwa Demokratycznego. Z czasem jego postawa stawała się coraz bardziej uległą. Dopelnieniem metamorfozy stało się podjęcie współpracy z SB.

Jako ostatni wystąpił dr Przemysław Wójtowicz (IPN w Bydgoszczy), który zaprezentował referat pt. „Wiesław Cichoń — redaktor naczelny toruńskiego biuletynu «Wolne Słowo» (1980–1982)”. To postać będąca legendą toruńskiej opozycji politycznej lat 70. i 80. Ciekawym wątkiem w jego działalności był okres 1980–1981, gdy pełnił funkcję redaktora

naczelnego najważniejszego pisma lokalnych struktur NSZZ „Solidarność”, zasiadając jednocześnie w organach kierowniczych Związku w województwie toruńskim. Powodowało to liczne konflikty, które miały swoje odbicie na łamach redagowanego pisma. Historia W. Cichonia jest dobrym przykładem, ukazującym charakterystyczny i często w tamtym okresie spotykany konflikt interesów w solidarnościowych pismach. Z jednej strony były to bowiem gazetki powiązane organizacyjnie z lokalnymi strukturami Związku, a więc musiały prezentować oficjalne stanowisko ruchu, nawet gdy stało ono w sprzeczności z prywatnymi poglądami redaktorów. Z drugiej strony dziennikarze domagali się nieskrępowanej możliwości wypowiedzi, nawet w sprawach trudnych dla Związku i jego przywódców. Przy linii programowej solidarnościowego pisma wielką rolę odgrywała zawsze osobowość redaktora naczelnego. W. Cichoń z pewnością należał do niezłomnych.

Na zakończenie konferencji uroczystego podsumowania całokształtu trzech dni wystąpienie i dyskusji dokonał prof. Tadeusz Wolsza. Ponadto głos zabrał Dyrektor Oddziału IPN w Gdańsku — prof. Mirosław Golon, który podziękował uczestnikom i gościom konferencji za obecność.

Przemysław Wójtowicz
Bydgoszcz